

Jezik ozaljskog urbara

Laić, Antonela

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:563018>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

ANTONELA LAIĆ

**JEZIK OZALJSKOG URBARA
ZAVRŠNI RAD**

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Antonela Laić

Matični broj: 21700

JEZIK OZALJSKOG URBARA
ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: prof. dr. sc. Sanja Zubčić

Rijeka, rujan 2021.

Sadržaj

1. UVOD	1
1.2. GOVOR OZLJA KROZ POVIJEST	3
1.3. METODOLOGIJA RADA	5
2. ANALIZA JEZIKA <i>URBARA</i>	7
2.1. FONOLOŠKI SUSTAV	7
2.1.1. VOKALIZAM	7
2.1.2. KONSONANTIZAM	12
2.1.3. GLASOVNE PROMJENE	13
2.2. MORFOLOGIJA	15
2.2.1. Imenice	15
2.2.2. Zamjenice	19
2.2.3. Pridjevi	20
2.2.4. Glagoli	21
2.2.5. Nepromjenjive riječi	22
3. ZAKLJUČAK	24
4. POPIS LITERATURE	25
6. SAŽETAK	27
6.1. ABSTRACT	27

1. UVOD

Urbari su ugovori između plemića i kmetova. Značajni su jer donose vjerodostojne podatke o stanovništvu, o narodnom gospodarstvu, topografiji i slično. Takvi registri tlaka i daća jasno daju na uvid uvjete života i razumijevanje povijesti brojnih krajeva.

Radoslav Lopašić, na karlovačkom području poznatiji i kao 'Živi arhiv' zbog svojih brojnih povijesnih istraživanja, uvelike je pridonio osvjetljavanju karlovačke, ali i cjelokupne hrvatske prošlosti. Neumorno istraživanje Radoslava Lopašića bilo je potaknuto domoljubnim idejama, a rezultiralo je brojnim povijesnim člancima i knjigama. Zbog tog velikog doprinosa proglašen je počasnim građaninom Karlovca, imenovan je gospodarskim potpredsjednikom od strane Matice hrvatske te je izabran za dopisnog člana JAZU-a. Davne 1894. godine objavljeni su Lopašićevi *Hrvatski urbari*, a povodom sto osamdesete obljetnice njegova rođenja objavljen je i pretisak u ediciji *Tri stoljeća karlovačke kulturne baštine* OMH sa uredničkim predgovorom Hrvojke Božić i pogovorom Marine Marinković. Zbirka urbara sadrži skupljenih ukupno 12 urbara, *Zakona za hrvatske Vlahe županije cetinske od 1436.* i krajnjim *Rukoviet listina sa urbarskim ustanovami*. Većina urbara datira u razdoblje od 15. do 17. stoljeća, odnosno od 1436. do 1686. godine, a bili su u uporabi sve do terezinskih urbarskih reformi. Lopašićevi dokumenti, koji su u doba feudalizma uređivali odnose između feudalaca i kmetova, teritorijalno pokrivaju područje između Karlovca i Hrvatskog primorja. Radoslav Lopašić, osim prikupljanja, potrudio se i svaki pronađeni urbar protumačiti i proučiti. Uz prikupljene urbare pisao je opaske i bilješke, povijesne i topografske činjenice te opis i vrstu svakog urbara pojedinačno, a sve s razlogom, kako kaže: *bez tih opazaka sami urbari manje bi koristili povjestnoj znanosti* (Lopašić 1894 : 7). Pronađene spise podijelio je na urbare, tj. zbirke propisa, zakona, kladerna, koji su služili za uređivanje odnosa između vlastelinstva i kmetova te na registre koji opisuju vlastelinstva po selima i mjestima.

Većina napisanih urbara je na latinskom jeziku, ali je većina objavljenih Lopašićevih urbara ipak na hrvatskom jeziku za koji Radoslav Lopašić kaže da mu je *jezik miliji* (Lopašić 1894 : 6). Latinski pisanom urbaru pripada jedino *Dubrovački urbar* iz 1581. godine. Osim kao neiscrpno vrelo za upoznavanje i proučavanje povijesti, pravne, gospodarske i društvene stvarnosti, Lopašićevi, ali i svi hrvatski urbari općenito, služe i da se *blago staroga hrvatskoga*

jezika poprilično obogati rječmi, koje prije toga jedva su čuvene i kojih znamenovanje nije bilo poznato¹.

Lopašićev *Urbar grada Ozlja* sa gotovo sto stranica zauzima najveći dio knjige. Na samom početku Radoslav Lopašić daje brojne podatke od prvih početaka postojanja Ozlja, njegove povijesne i političke važnosti, opise kraljeva i vladara, pa sve do iscrpnih informacija o vlastelinstvu, poljoprivredi, plemstvu i kmetstvu. Sam *Urbar* podijeljen je prema *sudčijama*, odnosno plemenskim općinama, kojih je ukupno 17. Popis tih općina dodatno se dijeli prema dvorovima, selima i kmetstvu. *Urbar* započinje popisom stanovnika Trga, a završava *Varašem Ozaljskim*. *Urbar* je vrlo koristan jer je zbog brojnih povijesnih i statističkih podataka dobar pokazatelj demografskog stanja, a osim toga, ima i vrlo bitnu vrijednost za proučavanje jezične slike tog vremena, koja je, iako vrlo bitna, dosada nekako ostala u drugome planu jer o samom jeziku *Urbara Ozlja* i nema previše podataka.

1.1. OZALJ

Ozalj, maleni je grad na litici iznad rijeke Kupe, čije se ime kao slobodnog kraljevskog grada po prvi puta spominje još davne 1244. godine². Iako se spominje rano, arheološka nalazišta na području ozaljske špilje³ dokaz su da se život tamo odvijao još puno ranije, u davnom 5. tisućljeću prije Krista. Zbog iznimno povoljnog položaja, mjesto na stijeni nad rijekom bilo je naseljeno još u prapovijesno doba. Zemunica nađena u stijeni te ranoromanička crkvice smatraju se do sada najstarijim otkrivenim spomenicima toga tipa na tom području Hrvatske. Ponosan grad i njegova okolica diče se bogatom i slavnom prošlosti. Nekoć je Ozalj bio sjedište moćne hrvatske vlastele i mjesto iznimnih kulturno-povijesnih zbivanja. Veliki značaj kraja prepoznali su i brojni vladajući još iz davnina, pa Ozljem od kraja 14. stoljeća, preciznije 1398. godine, vladaju Frankopani, a nakon 1550. godine vlast grada prepuštena je Zrinskim. Moćna plemićka obitelj vlada sve do tragičnog završetka Zrinskih, pogubljenja dvojice najvećih hrvatskih plemića 1671. godine.

Za vrijeme Zrinskih, zbog čestih turskih provala i naseljavanja bjegunaca sa juga, stanovništvo ozaljskog slobodnog sela, pa samim time i jezik, često se mijenjalo. Jezik grada

¹ Radoslav Lopašić, *Hrvatski urbari*, Knjižara Jugosl. akademije, u Zagrebu 1894., str 8.

² Ozalj je u to vrijeme bio u vlasništvu kralja Bele IV., Stjepan Babonić htio ga je prisvojiti sebi, no međutim njegov naum nije uspio jer su kraljevske čete, uz pomoć braće Pribić, uspjele obraniti grad. Ipak, 1280. godine, Ozalj se spominje kao grad u vlasništvu bana Stjepana Babonića i u njegovom vlasništvu ostaje sve do 1325. kada je zbog pobune protiv kralja Baboniću oduzeto sve pripadajuće imanje. Nakon njega, vlast imaju ban Mikac Prodanić, pa zatim vojvoda slavonski Stjepan, ban Nikola, kralj Ljudevit te najpoznatiji vladari – braća Frankopani.

³ U špilji su pronađeni ostaci keramičkog posuđa i brojni kameni predmeti.

Ozlja, odnosno idiom grada, ali i brojnih okolnih sela, kao na primjer Lukšići, Gorščaki, Novaki, Podgraj, Vini Vrh, Donji Oštri Vrh, Boševac, Soldatići, Ilovac, Fratrovac, Goli Vrh, Vrhovac, Sopot, Požun, Zajačko Selo, Podbrežje, Škaljevac, Ferenci, Grandići, Zaluka, sela ponešto modificirana govora poput Slapna, Jaškova, Polica, Rujeva te mnogih drugih, zanimljiv je brojnim istraživačima i dijalektolozima i to upravo zbog svoje mješovitosti, tj. hibridnosti. Za tu hibridnost zalagala se plemićka obitelj ne bi li stvorila univerzalan jezik satkan od elemenata svih triju narječja. Svoj su cilj pokušali proširiti jedinim logičnim načinom toga vremena, putem književnosti, te su brojna djela, poput *Putnog tovaruša* Ane Katarine Zrinske ili npr. *Adrijanskoga mora Siren* Petra Zrinskog, dostojan prikaz njihova jezičnog zamišljaja. Osim književnih djela, relevantan prikaz su i administrativna, ustavnopravna djela, a jedno od takvih je i *Urbar grada Ozlja*.

1.2. GOVOR OZLJA KROZ POVIJEST

Prema karti predmigracijskog rasporeda narječja Dalibora Brozovića (1970) ozaljski govor, kako ga naziva i Stjepko Težak *jer je Ozalj zemljopisno, upravno, političko, kulturno, gospodarsko i povijesno središte tih sela* (Težak 1981: 207), nalazi se na čakavskom području, ali vrlo blizu razmeđi čakavsko-kajkavskog područja. Nakon napada Turskog Carstva s jugoistoka, karta narječja bitno se izmijenila. Stanovništvo s jugoistoka pomiče se prema sjeverozapadu što rezultira gubljenjem čakavskog prostora na istoku te međusobnim miješanjem i narječja i dijalekata. To rezultira promjenom predmigracijske raspodjele narječja i još većom heterogenosti sustava. Da je područje bilo vrlo dijalektološki zanimljivo dokazuje i misao Josipa Vončine - *prisutnost sva tri narječja na relativno malom prostoru Vojne krajine učinila da je to područje predstavljalo čitavo stanje našeg jezika u malom* (Vončina 1968 : 198).

Što se tiče novije raspodjele narječja, u knjizi *Oko Kupe i Korane* iz 1895. godine, Radoslav Lopašić govore oko Novigrada, Ribnika, Ozlja i Karlovca svrstava u kajkavske (ikavske) govore, a tek govori oko Prilišća i prema Bosiljevu za njega su čakavski. Stjepan Ivšić 1936. godine u knjizi *Jezik Hrvata kajkavaca* svrstava ozaljske govore u prvu skupinu govora, u zagorsko-međimurske govore sa prvim tipom akcentuacije. Neupitno je da se čakavsko-kajkavska granica prostire na bliskom području oko Ozlja, odnosno to područje je međunarječje ili kako ga Finka naziva i kajkavsko-čakavsko razmeđe (Finka 1982: 161). Prema nekim tumačenjima, u skorijoj prošlosti ozaljski govor karakterizira veća mogućnost pripojenja

kajkavskom negoli čakavskom narječju⁴. Dakako, nije lako odgonetnuti točne granice narječja jer se često u mjestima graničnog područja mogu čuti i razne osobine, izoglose drugih, susjednih narječja. Milan Rešetar smatra da područje sjeverno od Karlovca, prema Ozlju, pripada tromedi jer s jugoistoka dopire štokavsko narječje (Popović Brdo), istočno ga medi kajkavski, a jugozapadno čakavski. Kasnijim proučavanjima ta je teza pobijena⁵. Iako prvotno čakavsko područje, danas se u literaturi područje ozaljskog kraja nazivlje kajkavskim, premda, pojedini istraživači, poput recimo Slavka Težaka, smatraju kako je po većini determinanta govor jednako čakavski koliko je i kajkavski (Težak 1981: 422).

Dijalektološki raznovrsno područje Ozlja geografski, prema Težakovom određenju, na sjeverozapada graniči s vivodinskim govorom, tj. kajkavsko ekavskim govorom goranskog tipa, na sjeveru s čakavsko-kajkavskim ikavsko-ekavskim prekriškim govorom, a na sjeveroistoku se 'gura' s kajkavsko ekavskim krašićkim govorom prigorskog tipa. Krašićki je govor vrlo sličan govoru koji omeđuje ozaljski na istoku, trškom, koji je također prigorski tip kajkavskoga ekavskog s akcentom gotovo jednakim podbreškoj varijanti (Težak 1981 : 208-209). Uz sve to, ako uzmemo u obzir i konstataciju Dalibora Brozovića da *bismo za čakavštinu, uzetu kao cjelinu, mogli reći da je najrodnija kajkavštini*, nije ni čudo što ozaljskom području nije lako odrediti dijalektalnu pripadnost.

Osnovna je determinanta ozaljskog govora upravo refleks jata koji je tipičan za čakavsko narječje, odnosno jat se reflektira u skladu s pravilom Meyera i Jakubinskog. Iva Lukežić u monografiji iz 1990. godine svrstava ozaljske govore u *kontinentalni poddijalekt ikavsko-ekavskog dijalekta*, s čakavskim dvojakim refleksom jata i poluglasa te sa *štokavoidnim akutom* (Lukežić 1990 : 38). Kasnije, prema karti Mije Lončarića, ozaljski se govor uglavnom svrstava u plešivičkoprigrorske, odnosno plešivičkoozaljske govore (Lončarić 2005 : 110). Današnji ozaljski govor Težak određuje kao čakavsko-kajkavski ili kajkavsko-čakavski, ali tvrdi da je osnovica čakavska, a to potvrđuje i ovo istraživanje jer je glavnina značajki čakavska.

Povijesno, 17. stoljeće bilo je jedna od većih prekretnica, odnosno to 17. stoljeće te početak 18. stoljeća, u hrvatskoj književnosti poznato je kao razdoblje posljednje predstandardnojezične faze hrvatskoj jezičnog razdoblja. Na književnoj sceni, u tom baroknom razdoblju i na tom području, dominira zrinsko-frankopanski književno-jezični krug, a osnovna

⁴ Prema istraživanjima Strohala koji kaže kako se na području Ozlja govori *kajkavštinom ili bolje nekom smjesom kajkavštine i čakavštine* (Težak 1981 : 210).

⁵ Stjepko Težak kaže kako ta kajkavsko-čakavska-štokavska tromeda kod Popović Brda ne postoji (Težak 1974 : 44).

je karakteristika toga kruga bila jezična hibridnost, odnosno isprepletenost, naslojavanje i kajkavskih i štokavskih elemenata na čakavsku osnovicu. Jezična ideja Zrinskih i Frankopana bila je stvoriti jedan univerzalni jezik sa svim trima narječnim karakteristikama.

Budući da se danas Ozalj nalazi na dijalektološki slojevitu području, kako bismo shvatili prijašnje jezično stanje, potrebno je pomnije proučiti starije zapise. Na taj način najlakše bismo dobili vjernu sliku prvotnog dijalekatskog stanja s tog područja.

Istraživanje ozaljskog govora, iako vrlo zanimljivo, nije prelagan zadatak, ali zaokupilo je pažnju brojnih dijalektologa i lingvista. Proučavanjem kajkavskog jugozapadnog područja, Stjepan Ivšić prikazao je osnovne karakteristike i osobine na temelju proučavanja akcenatskih obilježja, morfološkog i fonološkog opisa na području kajkavskog jugozapada, odnosno u govorima sjeveroistočno od Karlovca. Zanimanje za karlovačke govore i okolice pokazali su u novije vrijeme Milan Rešetar, Mijo Lončarić, Božidar Finka, Petar Skok, Antun Šojan, Dalibor Brozović, Iva Lukežić i Marina Marinković. Ozaljski jezik zainteresirao je i starije jezikoslovce poput Antuna Mažuranića, Vatroslava Jagića te Rudolfa Strohala. Većina njih bili su pretežito zaokupljeni onim što je u trenutku njihova proučavanja govorno aktualno na proučavanom području i nastojali su odrediti suvremeno jezično stanje.

1.3. METODOLOGIJA RADA

Ovim ću radom pokušati odrediti osobine jezika Ozaljskog urbara iz 17. stoljeća, razdoblja netom prije nestanka najmoćnije hrvatske obitelji vladara i ponovnog preusmjerenja jezične povijesti. Kao osnovni dokument proučavanja koristila sam *Urbar grada Ozlja* iz 1642. godine, koji je vrijedan izvor za proučavanje i istraživanje onomastike, paleografije, povijesti gramatike i dijalektologije područja najpoznatijeg po svojoj jezičnoj hibridnosti. Upravo zbog velike povijesno-jezične vrijednosti iskoristit ću ovaj urbar u svojem radu kao osnovni temelj dokazivanja i prikazivanja ishodišta jezika sa tog dijalekatsko raznovrsnog područja. Iz *Urbara* analizirat ću osnovne fonološke i morfološke kategorije i odrednice⁶ koje sam uočila i koje smatram bitnima za određivanje pripadnosti ozaljskog govora dijalektu u 17. stoljeću. Odabrala sam fonološke razlučenice čiji je refleks, prema riječima Marine Marinković, odraz pripadnosti višem hijerarhijskom sustavu (Marinković 2017 : 110) - refleks jata, refleks poluglasova, refleks nazala i slogovnog *l, skupina *t', skupina *d',

⁶ Prema Lukežić 2012, 2015, Marinković 2017.

čakavska jaka vokalnost **kbdę > kadi*. Osim toga, izdvojila sam i morfološke značajke koje, prema knjizi Ive Lukežić, smatram bitnima za razlučivanje pripadnosti - kratki oblik zamjenica, stari oblik G mn., nepostojanje dugih množinskih oblika, sibilizacija, upitno-odnosna zamjenica i njeni kompoziti, finalno -l, rotacizam prezentske osnove *može > more*, prijedlog **vъ > vu, v, u*.

2. ANALIZA JEZIKA *URBARA*

2.1. FONOLOŠKI SUSTAV

Fonologija je dio lingvistike koji proučava sustav govornih jedinica, tj. glasova, ili drugim riječima, sustav koji proučava zvukovnu strukturu jezika. Proučavanje i tumačenje fonoloških elemenata *Urbara grada Ozlja* iz 1642., ali i bilo kojih povijesnih dokumenata i spomenika, nije puko zapisivanje činjenica ili tek obavljanje zadatka, već upravo tim prikazom fonološkog razvitka omogućuje se olakšavanje razumijevanja tekstova starije hrvatske književnosti te se olakšava shvaćanje fonološke osnove suvremenog jezika. U *Slavenskoj poredbenoj gramatici* Stjepan Ivšić kaže da:

za pravo pak razumijevanje kojega jezika napose treba poznavanje historičke fonetike, tj. treba znati koje je glasove koji jezik baštinió iz prajezika, koje ima zajedničke s drugim jezicima, koje je samostalno razvio, koje je izgubio itd. Poznavanje glasova kojeg jezika pravi je temelj i ostalim dijelovima gramatike. (Ivšić 1970 : 57)

2.1.1. VOKALIZAM

Mijo Lončarić 1996. godine u knjizi *Kajkavsko narječje* opisuje sustav ozaljskog govora koji se sastoji od šest vokala – a, e, i, o, u, ə. Ti vokali mogu biti i kratki i dugi. Lončarić zbog toga ozaljske govore svrstava u grupu sedmog tipa kajkavskog vokalizma, odnosno šestočlanog vokalizma (Lončarić 1996 : 115). Stjepko Težak dokazuje takvo stanje i nešto ranije, proučavajući ozaljski govor 1981. godine. Je li tako bilo i u 17. stoljeću, prikazat ću u nastavku.

Pojedine realizacije daju nam naznake specifičnosti sustava, odnosno značajke samostalnog, individualnog jezičnog sustava u trima narječjima – čakavskom, štokavskom i kajkavskom, a to će nam pomoći pri određivanju stanja govora ozaljskog područja u 17. stoljeću.

- *ə - realizacija poluglasa šva*

Prema Milanu Mogušu, praslavenski poluglasovi jor i jer po svojoj kvantiteti su kraći od kratkih pa samim time i vrlo nestabilni u sustavu (Moguš 2010 : 46). Zbog vrlo slične artikulacije i teškog raspoznavanja na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće došlo je do njihovog

artikulacijskog ujednačavanja u *šva* (ə). Do kraja 11. stoljeća došlo je do potpune redukcije *šva* u slabom položaju (Matasović 2008 : 155). Koncem 14. stoljeća poluglas je ili u potpunosti reduciran ili je došlo do vokalizacije (Moguš 2010 : 46). Vokalizacija se odvila u različitim smjerovima. U kajkavskome se *šva* realizirao najčešće⁷ prema jednadžbi - **ě* i **ǣ* daju isti odraz *ę* (zatvoreno e). Takva vokalizacija kada se *šva* realizira kao /e/, nije kajkavski apsolut jer se u pojedinim govorima, kao na primjer plešivičkim, goranskim i zapadnomeđimurskim, ne ostvaruje (Lončarić 2005 : 114). Prema riječima Ranka Matasovića, najčešća realizacija poluglasa, koja se javlja u svim štokavskim, većini čakavskih i arealu kajkavskih govora koji su ishodišno bili čakavski, glasi - **ǣ* > *a*⁸ (Matasović 2008 : 155). U *Urbaru* nailazimo na različite ostvaraje:

- ə < e - *dǣnǣ* > *den* što je karakteristično za sve kajkavske govore, ali poznata je i u manjem broju sjeverozapadnih čakavskih govora u središnjoj Istri te na otoku Cresu, dok u štokavskom takva realizacija nije moguća (Moguš 1977 : 19).

- ə < a - *dǣnǣ* > *dan*, *dlǣžǣnǣ* > *dužan*, *dan*, *sedam*, *jedan*, *dobǣr* > *dobar*, *čǣ* > *ča* (primjer zamjenice i najvišeg razlikovnog ranga tj. alijeteta čakavskog narječja

- *mǣlin* > *malin*, *kǣde* > *kadi* – tipičan je primjer čakavske jake vokalnosti, tj. nepreventivne vokalizacije poluglasa u slabom položaju, karakterističan je samo za čakavske govore;

- u primjerima *dǣska* > *daske* prisutna je preventivna vokalizacija kako bi se izbjegla atipična konsonantska skupina, ona je kao takva ostvarena u svim sustavima.

- **nazali/jusovi**

Postoje dvije vrste nazala, prednji ili *ę* te stražnji, odnosno *ǫ*. Za njih karakterističan je gubitak nazalnosti (Moguš 2010 : 37).

- **stražnji nazal *ǫ**

Stražnji nazal *ǫ* zbog vrlo širokog spektra artikulacije duž cijele zone što mu daje nestabilnost u sustavu vrlo rano počinje sa promjenama. Već krajem 11. i početkom 12. stoljeća stražnji nazal više nije postojao kao kategorija, tj. kao samostalan fonem (Matasović 2008 :

⁷ Ne i uvijek, postoje odstupanja kao recimo u plešivičkoprigorskim govorima gdje je ujednačen s jatom pod naglascima u korijenu riječi, ali u gramatičkim morfemima realizira se kao *a*.

⁸ Na primjer - *dan* < **dǣnǣ* i *otac* < **otǣcǣ*.

152). Upravo zbog širokog spektra artikulacije, stražnji nazal se mogao različito zamjenjivati. Prema riječima Milana Moguša, najčešća realizacija je $\varphi > \rho$ (*zatvoreno o*) $> u$ (Moguš 2010 : 38). Takva realizacija prisutna je u štokavskim govorima, većini čakavskih te arealu kajkavskih govora. Osim te, u sustavu nailazimo i na realizaciju $\varphi > o$, ali samo u kajkavskom i sjeverozapadnim istarskim čakavskim govorima. U Buzetu nailazimo i na realizaciju $\varphi > a$ (Moguš 1977 : 5).

U Lopašićevu zapisu ozaljskoga urbara zabilježeni su jedino primjeri u kojima se * φ realizira kao /u/.

- korijenski morfem - *ruka, put, sude, bude, sudac, sudčia, budući, puta;*

- gram. morfem A jd. ž. r. - *gmajnu, hižu, prisegu, vsu;*

- 3. l. mn. glagolskog prezenta - *daju, imaju, budu.*

- prednji nazal * ϵ

Prednji nazal imao je manji spektar artikulacije pa se nešto kasnije počeo mijenjati. U čakavskim govorima prednji se nazal mijenja u *a* kad se nalazi iza palatalnog konsonanta *j, č ili ž*, a iza nepalatalnog se mijenja u *e* (Matasović 2008 : 152). Zbog toga su primjeri poput *językъ > jazyk, žędjan > žajan* i slično, alijeteti čakavskog narječja (Lukežić 2012 : 131-132).

Težak proučavanjem govora Ozlja u 20. stoljeću uočava realizaciju staroga nazalnoga vokala ϵ u obliku *ja*, kao u primjerima, *jačmen*, a na takav primjer nailazimo i u *Urbaru*.

Iza ostalih glasova prednji se nazal realizirao kao *e* – *mesopustnih, misec, vzeti, deset, desetina, prisega, početi, vezati.*

• refleks jata

Zadnja jedinica koja se mijenjala u staroslavenskom vokalskom sustavu je jat. Praslavenski jat (ě) suzio je artikulaciju i to na dio između /e/ i /i/. Do konca 14. stoljeća jat je kao samostalan fonem nestao iz sustava, tj. reflektirao se u neke od već postojećih jedinica. Prema riječima Milana Moguša, u jezicima zapadnog dijela južnih Slavena jat prelazi u zatvoreno /e/ što mu je omogućilo slobodnu realizaciju u /e/ ili /i/ (Moguš 2010 : 58). U hrvatskom jeziku realizacija jata ima različite ostvaraje. Ostvaraji ovise o dužini, kraćini,

intonaciji, morfološkoj cjelini te kvantiteti i mjestu. Refleksi se imenuju prema rezultatu ostvaraja u određenoj poziciji (Lončarić 2005 : 73).

Što se tiče kajkavskog narječja, Mijo Lončarić određuje da postoje dva tipa vokalizma prema ostvaraju jata. U nekim govorima jat se reflektira u /e/, a u nekima u /i/. Kajkavsko narječje karakterizira poseban razvoj nekoliko praslavenskih poluglasa, a među njima je i razvoj jata koji je izjednačen s realizacijom poluglasa, odnosno oboje daju zatvoreno /e/ prema kajkavskoj jednadžbi (Lončarić 2005 : 109). I kao takav, u kajkavskom je nezamjenjivi jat najzastupljeniji. U drugu ruku, u čakavskom takav nezamjenjivi jat i nije očuvan te se tamo javlja puno više ostvaraja jata. Prema ostvarajima, Dalibor Brozović čakavsko narječje dijeli na različite dijalekte, točnije, na šest njih sa pet različitih tipova ostvaraja – ekavski, ikavski, jugozapadni istarski, jekavski lastovski, ikavsko-ekavski srednjočakavski te buzetski (Brozović 1988 : 228).

Ekavski refleks jata tipičan je za sjeverozapadno čakavsko područje (istočna Istra, Cres, dio Lošinja) gdje je refleks jata obilježen konzekventnošću, tj. refleks jata je i u korijenskom i u leksičkom morfemu dosljedan, uvijek daje ostvaraj $\acute{e} > e$ (Moguš 1977 : 38). U ikavskom jat se dosljedno zamjenjuje s *i*. Jugozapadno istarsko područje naknadno je čakavizirano pod utjecajem doseljenika s prostora Makarskog primorja zbog napada Turaka (Moguš 1977 : 38). Na tom području refleks jata je također ikavski, ali ono što ga razlikuje od čakavskog ikavskog je konsonantska skupina *št*. pa se taj dijalekt još naziva i štakavski, a u južnom ikavskom se realizira kao *šč*. U lastovskom je refleks jata sustavno jekavski u svim pozicijama, a u buzetskom je situacija puno složenija jer u velikom broju refleks jata ovisi o naglasku (Moguš 1977 : 38, 43). Ikavsko-ekavski dijalekt karakterizira govore koji *se prostiru od zadarskih i sjeverojadranskih otoka preko sjevernohrvatskog primorja, Like, Gorskoga kotara, srednjeg Pokuplja i Žumberka do Bregane i Otoka na Savi* (Težak 1981 : 225). Težak kaže kako prema odrazu jata tom dijalektu pripada i ozaljski govor. Refleks jata nije arbitraran niti slučajan već je realiziran po pravilu kojega su ustanovili Jakubinski⁹ i Meyer¹⁰ (Moguš 1977 : 39). Iako se smatralo da različite realizacije jata nisu dijalekatske osobine pojedinog dijalekta već da su nastale miješanjem sjevernih ekavskih i južnih ikavskih govora¹¹, takva teza je pobijena jer je takva distribucija moguća i u drugim sustavima, recimo u poljskom jeziku (Moguš 1977 : 40).

⁹ L. Jakubinski 1925. godine proučavajući studiju Belića o govoru Novog Vinodolskog zamijetio je pravilnosti u refleksu jata u određenim pozicijama (Moguš 1977 : 39).

¹⁰ Karl H. Meyer ne znajući za istraživanje Jakubinskog 1929. godine ustanovio je istu pravilnost na temelju proučavanja govora Krka (Moguš 1977 : 39).

¹¹ Takvo su stajalište imali S. Pavičić i V. Jakić Cesarić. Zbog mišljenja da je takva situacija nastala miješanjem srednje i zapadne struje za vrijeme doseljenja, teza se još naziva i migracijska (Moguš 1977 : 40).

Pravilo Meyer-Jakubinskog glasi da ako nakon jata dolaze konsonanti /d/, /t/, /n/, /r/, /l/, /z/, /s/ te vokali stražnjeg niza /a/, /u/, /o/, /ø/, jat će se reflektirati kao /e/. U svim ostalim slučajevima refleks jata bit će /i/ (Matasović 2008 : 153). Da je takva situacija bila i u 17. stoljeću na području Ozlja, vidimo iz primjera:

- **ě > e**

- ispred /d/, /t/, /n/, /r/, /l/, /z/, /s/ koji prethode vokalima stražnjeg niza

- *delo, celo, dela*

- *sena*

- *leto*

- *mesto*

- *prepovida*

- **ě > i**

-jat se ostvaruje kao /i/ u svim drugim slučajevima

- gramatički morfem – *kadi, gori, nigdi, crkvenih, istih, kih, ovih, svih;*

- leksički morfem – *potribno, odnita, crikva, uvik, sinokoša, vrime, potribe, zaminil, dilil, rizal triba, cipati, pomišane;*

- broj dva u ž.r. – *dvi;*

- negacija – *ni, nimaju.*

- **odstupanja**

Iako je refleks jata u primjerima najčešće dosljedan, ipak postoje pojedina odstupanja.

- najčešće nailazimo na *izterati* no ponegdje se javlja i *iztirati;*

- dosljedno je *dela* no međutim kod glagola dijeliti uviđamo dvostruke reflekske – *delila* i *dilila;*

- nailazimo i na primjere *svih* i *vseh.*

Takvi primjeri predstavljaju problem jer, kako kaže i sam Težak, *ikavizme odnosno ekavizme koji nisu u skladu s pravilima Jakubinskoga nije lako objasniti* (Težak 1981 : 229). Primjeri u kojima su mogući dvostruki ostvaraji nisu novost u sustavu, a Milan Moguš ih, prilikom tumačenja senjskih ikavizama i dubletnih ekavizama, objašnjava kao ostatke nepobjedivog refleksa koji datiraju još iz razdoblja sukoba migracijskih sila – panonske ekavske i savsko-dinarske ikavske, dakle mogu biti utjecaj susjednih govora (Moguš 1966 : 36).

- **slogotvorno /l/**

Pretpostavlja se da su u ishodišnom sustavu, odnosno u praslavenskom jeziku uz /r/ i /l/ stajali poluglasovi jor ili jer, a ranije i /i/ i /u/ (Moguš 2010 : 56). Nakon redukcije poluglasa, što je rezultiralo brojnim promjenama u sustavu, /l/ i /r/ dobivaju slogotvornu funkciju. Slogotvorno /l/ imalo je ponešto drugačiju sudbinu no slogotvorno /r/. Prema riječima Milana Moguša, na hrvatskom području slogotvorno /l/ sačuvalo se sve do konca 13. stoljeća (Moguš 2010 : 56). U malom arealu, u selu Risika pokraj Vrbnika na otoku Krku, slogotvorno /l/ je i dalje očuvano. Ta činjenica daje slogotvornom /l/ status glasa koji je u hrvatskom jeziku najduže čuvao neizmijenjen. Slogotvorno /l/ najčešće se realiziralo dvojako, kao /u/ ili kao /o/. U nekim sjevernočakavskim te kao najčešći u kajkavskom narječju, refleks slogotvornog /l/ razvio se prema formuli o jednakosti rezultata stražnjeg nazala i slogotvornog /l/. Dakle, prema Junkoviću: *u velikom broju kajkavskih govora 16. stoljeća refleksi za *o i slogotvorno /l/ stopili su se u jedinstveni fonem* (Junković 1972 : 72) Ta karakteristika tipičan je alijetet kajkavskog narječja. U svim štokavskim i u većem broju čakavskih slogovno /l/ imalo je ostvaraj /u/, a kao takav pronalazimo ga i u *Urbaru*:

- slogotvorno /l/ > u – *dlъbъznъ > dužan, plъn > pun, dlъgъ > dug.*

▪ dočetno /l/

Dočetno slogotvorno /l/ ostvaruje se u tri kategorije – na dočetu promjenjivih vrsti riječi i priloga, na dočetu glagolskog pridjeva radnog muškog roda jednine te na dočetu unutrašnjeg sloga riječi (Lukežić 2012 : 203). Ostvaraji dočetnog /l/ bili su dvojaki. U nekim sustavima dočetno se /l/ reducira što je alijetna pojava *jer nije tipična za druga dva narječja hrvatskog jezika* (Vranić 1997 : 283). Drugdje se pak dočetno /l/ vokaliziralo. U ostalim je pak sustavima dočetno /l/ i dalje sačuvano, što se po riječima Ive Lukežić smatra jezičnom posebnosti čakavskog narječja (Lukežić 2012 : 82). Takav slučaj zabilježen je i u ozaljskom *urbaru*:

- na dočetu glagolskog pridjeva radnog m. r. jd. – *plačal, dopal, daval, dilil, lovil, zgubil, bil, dal;*

-dočetak imenice – *dil/del.*

2.1.2. KONSONANTIZAM

- praslavenska skupina **dj*

Jotacija dentala u sustavu dala je različite reflekse. Istočnojužnoslavenski sustav karakterizira refleks psl. **dj* kao konsonantske skupine *žd*, dok zapadnojužnoslavenski, kojem pripada i hrvatski, najčešće ima dva glavna ostvaraja – *j* i *đ*. U čakavskome te na zapadnom kajkavskom teritoriju njezin ostvaraj je najčešće *j*, dok je na kajkavskom istoku i sjeveroistoku te na štokavskom teritoriju češći ostvaraj skupine **dj > đ* (Lukežić 2012 : 46 – 48).

U *Urbaru* nisu zabilježeni primjeri jotacije **dj > đ*, već je sačuvano staro stanje karakteristično kajkavskom i čakavskom narječju:

- **dj > j* – *osujenog, mlajega, mej, tujeg*.

- **praslavenska skupina **tj***

Praslavenska skupina **tj* također je imala različite ostvaraje. U istočnojužnoslavenskom ta se skupina ostvaruje kao *št*, dok je za zapadnojužnoslavenske moguća dvostruka realizacija, kao */č/* i kao */ć/*. Realizacija */č/* karakteristična je u kajkavskom narječju i slovenskim govorima, dok je u svim zapadnojužnoslavenskim jezicima sa štokavskom osnovicom te u čakavskom narječju češći ostvaraj kao */ć/* (Lončarić 1996 : 16, 30). Prema primjerima iz teksta možemo vidjeti kakvo je stanje bilo u 17. stoljeću na području Ozlja:

- *obćina, treću, hižišća* - jotacija je provedena. U tekstu je zabilježen i primjer *tretja* gdje je riječ o problematičnom pisanju grafema *ć*;

- *tretu* – u tom primjeru pak u potpunosti nije provedena jotacija.

- **skupina *jt, jd***

U nekim konzervativnim sustavima, prije svega u pojedinim čakavskim, ali i nekim kajkavskim, a rjeđe i u nekim dijelovima štokavskih govora, na granici prefiksalnog i korijenskog morfema kod osnove prezenta, realizira se pojava skupine */jd/*. Takvu pojavu rezultiralo je stapanje dočetnog prefiksa koji je po vrsti samoglasnik te početnog samoglasnika korijena riječi (Moguš 2010 : 75). Takva pojava alternativna je svim trima narječjima, a pojavljuje se i u *Urbaru* u primjerima poput - *najde, pojde*.

2.1.3. GLASOVNE PROMJENE

- **epentetsko l**

- neprovedeno – *snopje*

- provedeno – *zemlja, dopeljati*

- **jotacija**

- primarna jotacija – provodi se – *zrnju, dopeljati, zemlji*

- ne provodi se - *ladju*

- sekundarna jotacija¹² - ne provodi se – *tretu, trstje*

- provodi se – *treću, hižišće, pišće, jošće*

- **metateza**

- *vsih, vsaki, vseg, vseh, vsake, vsa, vsako, vsakojački, vsakojakom, vsakojačka* - početna skupina *vs* nije metatezirana

- *najde, najt, dojde* – skupina *jt* i *jd* nije metatizirana

- **slabljenje napetosti**

- *gracki, gospocki*¹³ ali istovremeno i *gradski, gospodski*

- **konsonantska disimilacija**

- *registar > legistar*

- **redukcija na početku riječi**

- *p – čelca* – nedosljedno jer se ne gubi uvijek, recimo u primjeru – *pšenica, pčelca*

- **kontrakcija**

- zamjenice – *ki, ov, ka, ke, kih*

- glagoli – negacija – *ni*

- **sibilarizacija**

- neprovedena – *nališki, slobodnjaki, svedoki*

- provedena – *vlasnici, kosci, sinokosci, v drazi*

- **palatalizacija**

- dosljedno prevedena – *dužni, dužan, služi*

- **jednačenje po zvučnosti**

- provedeno, ali različito zabilježeno - *razpisa, občine, izterati, odkup, izkupljen, izkrčil, gracki, gospocki, gospoctvo*

- **rotacizam**

¹² Promjena koja je izazvana gubljenjem poluglasova. Takvoj promjeni najčešće su bili podložni konsonanti /d/, /n/, /t/ i /st/.

¹³ Slavko Težak u knjizi *OzaljSKI govori* govori kako se tu ne radi o redukciji već slivanju dentala *d, t* sa spirantima u afrikate na granicama morfema i riječi u izgovornom skupu (Težak 1981 : 238).

– *more biti* – zamjena međusuglasničkog /ž/ s /r/ u prezentskoj osnovi glagola *moći*

- *nigdore, ništar* – zamjena čestice *že* s /r/ u nekih priloga i zamjenica (Lukežić 2012 : 52, 227)

2.2. MORFOLOGIJA

2.2.1. Imenice

Ishodišni sustav svih slavenskih jezika bio je složen. Imao je glavne deklinacije po kojima su se deklinirale, tj. sklanjale, većina imenica u svim trima rodovima te od sporednih ili vokalskih i konsonantskih deklinacija po kojima su se sklanjale neke imenice. U glavnim deklinacijama postojala je opreka po palatalnosti, pa stoga postoje nepalatalne o-osnove muškog i srednjeg roda, te a-osnova ženskog roda, i palatalne jo-osnove muškog i srednjeg i ja-osnove ženskoga roda. Bilo je ukupno devet sporednih deklinacija, tri vokalske, tj. samoglasničke i šest suglasničkih odnosno konsonantnih. Konsonantske su bile t-deklinacija srednjeg roda, v-deklinacija ženskog roda, s-deklinacija srednjeg roda, r-deklinacija ženskog roda i n-deklinacija muškog i srednjeg roda. Vokalske su se pak dijelile na u-deklinaciju muškog i ženskog roda i i-deklinaciju muškog roda (Lukežić 2015 : 11, 12). Zbog velike brojnosti deklinacija, sustav je zasigurno bio preopterećen što je rezultiralo gubljenjem pojedinih deklinacija i kategorije broja – dvojine (Lukežić 2015 : 21).

Urbar koji datira u 1642. godinu, dakle iz 17. stoljeća bilježi te promjene, ali budući da se niti jedna promjena ne događa naglo, ne možemo ni očekivati da je stanje bilo potpuno jednolično, ni da su promjene sustavno dokraja provedene.

- **jednina**

Nominativ jednine svih triju rodova jednak je suvremenoj paradigmi pa je nastavak muškog roda -ø (*gospodin, dvor, dan, most, grad, brod, vinograd, oficijal, urbarium, turan*), nastavak ženskog roda -a (*obćina, udova/vdova, sudčia, ladja, hiža, krčmarica*), a nastavak srednjeg roda je -o (*selo, leto, mesto, gospoctvo, seno*). Nastavak genitiva jednine muškog roda jednak je nastavku za genitiv srednjega roda, -a, vidljivo u primjerima – m.r. *plota, gospodina, dela, miseca, običaja, Karlovca, Ribnika, dvora, čelca, legistra, zločinca, mosta, s. r. sela, žita,*

vina, leta. U genitivu ž. r. jd. preuzet je nastavak praslavenske palatalne deklinacije -e (Lukežić 2015 : 70) što je vidljivo u primjeru – *občine, straževine, pšenice, Kupe, libre, Kupčine, galge, hiže*. U *Urbaru* je zabilježena dihotomija 'živo'-'neživo' u akuzativu jednine – za 'živo' u A jd. m. r. nastavak je /-a/ - *Dužni su desetog prasca*, a za 'neživo' /-ø/ - *Dužni su most v Zorkovcih*. Akuzativ ženskog roda ima nastavak -u (*vunu, goricu, desetinu, mericu, šumu, crikvu, prisegu, libru, lozu, sinokošu, gornicu, ladju, bigu, vojsku, parteku, pivnicu, kuhinju, hižu, občinu*), a nastavak -o zabilježen je u akuzativu srednjega roda (*mesto, selo, brašno, leto*). U akuzativu jednine zabilježen je i nastavak imenica nekadašnje i-deklinacije – ø (*kokoš*). Nastavak za lokativ jednine srednjeg i muškog roda je -u, npr. L. jd. m. r. – *na konju, pri lugu, na brodu, s. r. - v selu*. Taj nastavak -u u paradigmi imenica muškog i srednjega roda nije naslijeđen iz glavnih deklinacija već je naslijeđen iz vokalske u-deklinacije muškog roda (Lukežić 2015 : 85). Nastavak lokativa ženskoga roda je -i – *v općini, na Kupi*. Nastavak -u dolazi u dativu jednine – m.r. *dati djaku, dužan gradu, s.r. dužan selu, ž.r. dužan občini*. Nastavak za instrumental jednine ženskoga roda preuzet je iz paradigme instrumentala muškog i srednjega roda pa je zabilježeno - I jd. ž. r. *z ostalom sudčiom*¹⁴.

• **množina**

Što se tiče paradigme množinskih oblika imenica muškoga roda, u *Urbaru* su zabilježeni kratki oblici. Nominativ množine muškog roda ima nastavak -i (m. r. *kmeti, gradi*), nominativ ženskoga roda nastavak -e (*udove*), a nominativ srednjeg roda ima nastavak -a (*sela, leta*). U genitivu množine muškoga roda zabilježen je nulti gramatički morphem -ø nadodan na nerelacijski morphem -ov-: *janjcov, klancov, volov*. Takav nastavak u genitivu množine karakterističan je u suvremenim govorima čakavskog i kajkavskog narječja (Lukežić 2015 : 112, 165). Osim toga, u *Urbaru* su zabilježeni i primjeri genitiva množine poput *popisi, voli, ploti*. Takav nastavak -i nije mogao biti dobiven iz praslavenske deklinacije gdje su nastavci za genitiv množine u svim trima rodovima glavnih deklinacija bili poluglasovi, već je takav nastavak preuzet iz i-deklinacije (Lukežić 2015 : 66). Genitiv množine ženskog i srednjeg roda ima jednaki nastavak kao i genitiv množine muškog roda - ø – ž. r. *hiž, zemalj, njiv, s. r. let, sel*. U tekstu je za dativ množine ženskoga roda zabilježen nastavak -am– *gospodam, hižam, galgam, obćinam, selam*.

jednina	muški rod	ženski rod	srednji rod
		i dekl.	

¹⁴Usp. sa I jd. m. r. – *s gospodinom*, I jd. s. r. – *sa selom*.

N	<i>gospodin, dvor, dan, brod, vinograd, most, oficijal, urbarium, turan</i>	<i>udova/vdova, sudčia, ladja, hiža, krčmarica</i>		<i>selo, leto, mesto, gospoctvo, seno</i>
G	<i>mosta, krnjaka, plota, gospodina, dela, miseca, običaja, Karlovca, Ribnika, dvora, čelca, legistra, zločinca</i>	<i>(od) hiže, občine, straževine, pšenice, Kupe, libre, Kupčine, galge</i>		<i>leta, sela, žita, vina</i>
D	<i>gradu, gospodinu, djaku,</i>	<i>općini, sudčiji/sudčii,</i>		<i>selu</i>
A	<i>pinez, grad, most, Krč, popis, prasac, račun, kvarat, dvor, žitak, brod, konop, oganj kopuna, krnjaka, rihtara janje, tele</i>	<i>vunu, goricu, desetinu, mericu, šumu, crikvu, prisegu, libru, lozu, sinokošu, gornicu, ladju, bigu, vojsku, parteku, pivnicu, kuhinju, hižu,, občinu,</i>	<i>kokoš</i>	<i>mesto, brašno, leto, seno</i>
L	<i>konju, lugu, brodu, turnu, sudju, dvoru, mestu</i>	<i>Kupi, občini</i>		<i>snopju</i>
I	<i>gospodinom, bratom, dohotkom, kmetom, popom</i>	<i>hižom</i>		<i>selom, hižišćem, oružjem, delom</i>
množina				
N	<i>kmeti, dni, željari, slobodnjaki</i>	<i>udove</i>		<i>leta</i>
G	<i>dohotkov, klancov, volov popisi, voli, ploti</i>	<i>hiž, zemalj, njiv, galag</i>		<i>let, sel</i>
D		<i>galgam, obćinam, gospodam</i>		<i>selom</i>
A	<i>pute, gate, moste, obručje, sude, pečare</i>	<i>vodi, zemlji, brvi, zobi, soldini, libre, daske, zemlje, lojtre</i>	<i>kokoši</i>	<i>sela, sena</i>

L	<i>volih, konjih, vinogradih, podanicih</i>	<i>zemljah, gmajnah, pećah, galgah, hižah</i>		<i>selih, letih</i>
I	<i>(s/z/š) zajci, listi prašćići, kmeti</i>	<i>galgami, kurami, guskami</i>		<i>seli</i>

Nastavak akuzativa množine muškoga roda je *-e* (*popravlјati pute, gate, moste*), a srednjega roda *-a* (*sela, sena*). Akuzativ ženskoga roda ima nastavke *-i* (*vodi, brvi, zemlji*) i *-e* (*daske, zemlje, lojtre, libre*). Dvojnost nastavaka dokaz je sustava u kojem još postoje primjeri sa starim nastavkom *-i* nepalatalne deklinacije, unatoč procesu neutralizacije palatalnosti u nastavcima G jd. i N A V mn. te postupnog prevladavanja nastavka *-e* (Lukežić 2015 : 70). Taj proces, prema riječima Ive Lukežić, *brže je tekao u množinskim padežima nego u G jd.* (Lukežić 2015 : 70), pa je tim više čudo što je, prema primjerima iz *Urbara*, u genitivu jednine takav proces završen. U lokativu su zadržani stari nastavci *-ih* u srednjemu i muškome rodu te *-ah* u ženskome rodu – m.r. *volih, konjih, vinogradih, podanicih*, s.r. *selih, letih*, ž.r. *zemljah, gmajnah, galgah, pećah, hižah*. U instrumentalu množine svih triju rodova zadržali su se stari paradigmatski nastavci *-i* (<y) u muškom i srednjem te *-ami* (<ami) u ženskome rodu (Lukežić 2015 : 53-55). Primjeri za to su u ž. r. – *s hižami, kurami, guskami, galgami*, m.r. – *s kmeti, zajci, prašćići*, s.r. *seli*. Nastavci instrumentala ne podudaraju se s nastavcima dativa i lokativa, odnosno, drugim riječima, ozaljski govor, barem onaj prikazan u *Urbaru* iz 1642. godine, karakterizira konzervativizam u paradigmatskim oblicima dativa, lokativa i instrumentala množine, koji je objasnila i Iva Lukežić:

Dativ, lokativ i instrumental množine svih triju rodova zadržavaju različite, odnosno nesinkretizirane relacijske morfeme, kakvi su u ishodišnome sustavu uspostavljeni nakon fonoloških i morfonoloških mijena izazvanih gubitkom poluglasa i jata. (Lukežić 1998 : 94)

Što se tiče vokativa, u cijelom *Urbaru* nije pronađena ni jedna promjenjiva vrsta u tom padežu.

U tekstu se nalaze i neke imenice koje su pripadale starim, sporednim deklinacijama. Imenice *jagne* > *janje* i *tele* > *tele* pripadale su nekadašnjoj t-deklinaciji srednjega roda. U tekstu se pojavljuju samo u akuzativu jednine – *deseto janje, dužni su tele*. Iako je samo jedan padež zabilježen, dovoljan je da dokaže kako se radi o očuvanju stare paradigme t-deklinacije jer se jedino u akuzativu t-deklinacije pojavljuje nastavak *-e*. Imenica *vol* pripadala je nekadašnjoj u-deklinaciji. Imenica je pronađena u akuzativu jednine te genitivu, lokativu i akuzativu množine. U paradigmi nisu u potpunosti sačuvani stari nastavci. Genitiv ima

nastavak -ø nadodan na relacijski morfem -ov -*volov*, akuzativ ima nastavak -i (<y) – *voli*, i kao takvi prikaz su arhaičnosti, no međutim, lokativ glasi *volih*, a akuzativ jednine *vola*. Takvi nastavci nisu karakteristični za paradigmu nekadašnje u-deklinacije već su preuzeti iz paradigme glavne deklinacije.

Prema svemu navedenome može se zaključiti da je u paradigmi imenica dobro očuvano starije jezično stanje. Osnovni je pokazatelj za to ženski rod G jd. i NAV¹⁵ mn. Prema primjerima iz *Urbara* vidi se da je nastavak nekadašnje nepalatalne deklinacije -i sačuvan samo u množinskoj paradigmi, dok je u jednini, u genitivu, sačuvan nastavak samo palatalne deklinacije -e. Dvojina kao kategorija broja nije očuvana, ali se pojavljuje kod imenice *dan* sa brojevima dva, tri i četiri – *služi 2 dvi, 3, dni, 4 dni*. Dativ, lokativ i instrumental množine svih triju rodova nisu sinkretizirani kao što je slučaj u suvremenom hrvatskom jeziku, ali s obzirom da je riječ o tekstu iz razdoblja 17. stoljeća, arhaičnost se i očekuje. Imenice nekadašnje stare t-deklinacije očuvale su staru paradigmu, dok imenica u-deklinacije čuva arhaičnost samo u nekim padežima.

2.2.2. Zamjenice

- **upitno-odnosne zamjenice**

Upitno-odnosne zamjenice najčešća su vrsta zamjenica prisutna u tekstu. Najfrekventivnije su *što* i *ča*. Zamjenica *ča* i kompoziti *zač*, *poč*, *nač* alijetetne su značajke čakavskog narječja što označava da njeno postojanje unutar sustava jasno određuje taj sustav kao čakavski jer se javlja jedino u čakavskom narječju. Drugim riječima, kako kaže Milan Moguš:

Njezino je dakle obilježje »drugost od više njih« (alijetet), a, ne »drugost od dvojice« (alteritet). Iz toga slijedi da se zamjenica ča nalazi u opreci s istoznačnim zamjenicama u svim slavenskim sustavima, a ne u opreci prema samo jednom. Zato se prisutnost zamjenice ča opravdano uzima kao kriterij najvišega ranga pri određivanju čakavskoga narječja. (Moguš 1977 : 20)

¹⁵ Prema knjizi Ive Lukežić 2015. str. 70.

Kao alternanta zamjenici *ča* u tekstu česta je i zamjenica *što*. Ta je zamjenica jednako specifičnog značenja kao i zamjenica *ča* – nosi značenje i kao upitna, odnosna (*što je čez Kupu*), ali i kao neodređena.

Što se tiče upitno-odnosne zamjenice *koji*, zabilježena je pretežito u kontrahiranim oblicima. Kontrakcija je sužavanje, odnosno artikulacijsko stapanje dvaju samoglasnika, što je vidljivo recimo u primjerima:

- *ka* (*ka je bila krčmarica*), *ke* (*od ke tlače*), *ki* (*š njim stoje*), *kih* (*po kih*).

U tekstu su zabilježeni i primjeri u kojima ne dolazi do kontrakcije, na primjer – *koih*, *koje* (*su mej sobom prvo gospoda dilila*). Alternacija tih dvaju oblika (kontrahiranog i nekontrahiranog) ne javlja se po nekakvim posebnim zakonitostima pa se ne može odrediti zašto i u kojem slučaju se pojavljuje neka od njih.

- **neodređene zamjenice**

Neodređene zamjenice pronađene u tekstu najveća su razlika u odnosu na današnji standardni jezik. Takva vrsta zamjenice je u staroslavenskome glasila **v̆sb̆*, a redukcija poluglasova iz sustava rezultirala je promjenama. Prema primjerima iz teksta kao što su – *vseh*, *vsa*, *vsakoga*, *vsake*, *vsakojački*, *vsakojakom* zaključuje se da se nakon ispadanja poluglasa skupina *vs-* očuvala.

Kod neodređenih zamjenica bitno je spomenuti i zamjenicu *ništar*. Ono što je zanimljivo kod nje je rotacizam, tj. krajnji suglasnik *-r* koji je podrijetlom nastao iz čestice *že* (Lukežić 2012 : 52, 227). Takav rotacizam prisutan je i primjeru priloga *nigdor*.

- **pokazne zamjenice**

U tekstu su potvrđeni oblici *ov*, *on*, *ta* nastali redukcijom poluglasa.

2.2.3. Pridjevi

Određeni su se pridjevi deklinirali po pridjevskoj sklonidbi, a neodređeni po glavnoj imenskoj (Lukežić 2015 : 238). Obje vrste pridjeva zabilježene su u *Urbaru grada Ozlja*. Pridjevi neodređenog oblika sklanjaju se po glavnoj imenskoj deklinaciji kao što je vidljivo iz primjera – *stara običaja*. Ono što je također vidljivo iz primjera jest da su takvi pridjevi sintaktički najčešće u postpoziciji. Neodređeni su i svi posvojni pridjevi. Oni također najčešće

dolaze u postpoziciji – *udova Vukšička, potoku Grdunskom*. Iako je postpozicija neodređenih pridjeva česta, nije i jedina. Postoje i primjeri poput - *Mladogradića udova, stara običaja, cela sela*. Pridjevi određenog lika sklanjaju se po zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji. Primjeri za to su – *gospodina mlajega, gospodinu starijemu, hasnovitiega, pustih zemalj*. Da je u *Urbaru* očuvano starije stanje pridjeva dokazuje i činjenica o neujednačenim nastavcima lokativa, dativa i instrumentala množine - u *Urbaru* su zabilježeni pridjevi s nastavcima staroslavenske sklonidbe *-ih* u lokativu množine te *-imi* u instrumentalu, kao u primjerima - *L mn. v plemenitih Stativah, na dvornih selih, I mn. š dvornimi seli*.

2.2.4. Glagoli

U jeziku *Urbara* potvrđeni su samo oblici prezenta, perfekta i brojni infinitivi. U tekstu nisu zabilježeni primjeri imperfekta ni pluskvamperfekta.

- **aorist**

U *Urbaru* je zamijećen samo primjer za 3. lice množine s nastavkom *-še – daše*.

- **perfekt**

- 3. l. jd. *je uvinuta, je delila, dužan je, bil je, zasadil je, je bila, dopal je, je založila, držala je, daval je, je odlučil*

- 3. l. mn. - *dužni su, su delila, su bili, su oduzeti, izkupili su, prigodovali su, su dilili*

Primjeri za 1. i 2. lice jednine i množine nisu zabilježeni u tekstu.

- **prezent**

Prema Ivi Lukežić, u trećem licu množine prezenta moguća su tri relacijska morfema – *-u/-o/-a, -ju/-jo/-ja i -e* (Lukežić 1998 : 143)

- 3. l. jd. – *more, najde, dela, bude, dojde, ima, ni, triba, drži, služi, slobodi, plaća, donese, seje, daje;*

- 3. l. mn. – *daju, imaju, more, dele se, stoje, se pomažu, su, plaćaju, nedaju, neplaćaju, služe*

U obliku *more > može* prisutan je rotacizam.

Potvrde za 1. i 2. lice jednine, kao ni za 1. i 2. l. množine nisu zabilježeni u tekstu.

- **futur II.**

- 3. 1. jd. – *bude plaćal, bude dužan*

- 3. 1. mn. – *budu davali, dužni budu.*

Primjeri za ostala lica nisu zabilježena u tekstu.

- **infinitiv**

Infinitivi su cjeloviti:

- *načinjati, plaćati, davati, včiniti, biti, uživati, sići, pojtī, cipati, raziliti, pomagati, hoditi, prokapati, nositi, popravljati, plesti, birati, žgati, voziti, iztirati, dati, nositi, držati, izdelati, izrezati, odnesti, sprovoditi, poiti, nabiti, postaviti, promeniti, potvrditi, dopeljati, računati, voziti, obaliti, zidati, otrgati, čuvati, izprišati, zvoziti, orati, opiliti, posijati, stirati, loviti, izbavljati, stržiti, presti.*

- **glagolski pridjev radni**

U glagolskim pridjevima radnim muškog roda dočetno -l se ne mijenja.

- *plaćal, daval, dopal, bil, učinil, načinjal, otel, zasadil, dilil, zgubil, htel, donesal.*

Potvrđeni su i oblici ženskog roda jednine - *bila*, množine – *bile, davale*, te muškog roda množine – *bili, plaćali, učinili, slobodili, hteli*. Primjeri za srednji rod nisu potvrđeni.

- **glagolski pridjev trpni**

U *Urbaru* su česti glagolski pridjevi trpni - *volan, potriban, pisan, dužni, dužan, učinjen, učinjena, sujen, odlučan, izkupljen, slobodan, postavljen, popisani, odkupljeni.*

2.2.5. Nepromjenjive riječi

U nepromjenjive riječi spadaju prijedlozi, veznici, čestice, prilozī i usklici. Karakterizira ih njihova nepromjenjivost.

- **prijedlozi**

- s genitivom – *od cela sela, polag Zadobarja, prez, do sela, ob, od vinogradov, od prasac, od hiže, priko Kupe, od leta, do leta, polag (pokraj) običaja, do galga;*

- s dativom – *k galgam, k oblom turnu, pri galgam;*

- s akuzativom – *čez Kupu, pod Dubovac, pod dvor, na račun, na del, za dvor, pod pšenicu, na dom;*

- s lokativom – *v zemlji, u sudčii, vu gradu, na selih, pri galgah, pri Miklaušiću, pri hižah, pri gradu, o Miholju kopuna, u tjednu, o novini.*

Prijedlog *u* pojavljuje se u inačicama – *v, vu* nesustavno. Takav prijedlog je u značenju prostornosti (Miloš 2016 : 70). Inačica *vu* ne tumači se kao vokalizacija poluglasa iz *v̥* jer su mogući ostvaraji poluglasa vokali *a, e i o*, pa *u* kao takav nije bio moguć. Iva Lukežić potvrđuje mišljenje Zvonimira Junkovića i kaže da je riječ o protezi *v-* ispred inicijalnog */u/* koja je u kajkavskom vrlo česta (Lukežić 2012 : 100, 101).

- s instrumentalom – *z nališki, s gospodinom, š njim, z listi, med sobom, s njim /š njim, s guskami/z guskami*

Med/mej/meda se različiti su oblici suvremenog prijedloga među/između. *Med/mej* karakterističan je za instrumental, a u akuzativu se pojavljuje *meda*. Ostvaraj *mej* nastao je kao rezultat primarne praslavenske jotacije skupine **dj*.

Prijedlog *s/sa* nedosljedno se izjednačuje s prijedlogom *iz* što je vidljivo u primjerima *zvožiti, zgubil, zvan, izvan*.

- **čestice**

- *takaj* – kajkavska inačica čestice također

- *god, li, ni*

- **prilozi**

Najfrekventivniji prilog u tekstu je mjesni prilog *kadi*. *Kadi* (< *kъdě*) je nekada imao poluglas u slabom položaju koji bi se trebao reducirati, no međutim, taj slabi poluglas ipak se vokalizirao u *a*. U tom je slučaju riječ *o jakoj vokalnosti kao izrazito čakavskoj tendenciji* (Moguš 1977 : 21).

U *Urbaru* zabilježeni su prilozi poput:

- mjesnih – *doli, zgori, zdoli, gore, gori, zdola, kadi, zgora;*

- vremenskih – *potle, potli;*

- načinskih – *dobro, jedino, moguće, spodobno, potribno.*

3. ZAKLJUČAK

Nekadašnje ozaljsko područje bilo je pod raznim utjecajima povijesnih događaja što je rezultiralo brojnim promjenama u svim spektrima društvenog i ljudskoga života, pa tako i u jeziku.

Analizom ovog pravnog dokumenta utvrđeni su čakavski i kajkavski, pa čak i štokavski elementi. Čakavske značajke su upitno-odnosna zamjenica *ča* i njeni kompoziti, čakavska jaka vokalnost u prilogu *kadi* te ikavsko-ekavski refleks jata u skladu s jezičnim pravilom Jakubinskog i Meyera. Da jezik *Urbara* nije čisto čakavski dokazuje primjerice upotreba kajkavskoga prijedloga *vu*. U *Urbaru* su zabilježene i značajke svih triju sustava 17. stoljeća, a to su primjerice sačuvano krajnje slogovno /l/ bez izmjene, rotacizam u prezentskoj osnovi glagola *moći*, izjednačenje prijedloga *iz* i *s* u *z*, skupina /jd/ u prezentskoj osnovi, neprošireni množinski oblici imenica muškoga roda, neujednačenost DLI mn., te genitivni ništični relacijski morfem u množini svih triju rodova. Također, potvrđena je i zamjenica *što*. Na temelju toga svega, rezultatom analize različitih morfoloških i fonoloških činjenica, brojnošću pronađenih čakavskih odrednica, prikazuje se da je Ozalj nekada zaista bio dio čakavskog areala koji je zbog migracijskih promjena i širenja prostora, tj. doseljavanja kajkavskog stanovništva nakon napada Turaka, kasnije, s vremenom ipak kajkaviziran.

U skladu sa svime dosada spomenutim, Vatroslav Jagić je dobro okarakterizirao jezik spjeva¹⁶ Petra Zrinskog, bana, vojskovođe i pjesnika riječima:

...jezik mješovit i širovit: niti je prava štokavština niti čakavština, nego jedno i drugo, a k tomu još ima primiješanih tragova kajkavskoga narječja (Jagić 1866 : 381).

¹⁶ Misli se na spjev *Adrijanskog mora Sirena ilitiga Obsida Sigetska*.

4. POPIS LITERATURE

1. Finka, Božidar; Šojat, Antun, *Karlovački govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, No. 3, Zagreb 1973., str. 77-150
2. Ivšić, Stjepan *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.
3. Ivšić, Stjepan *Jezik Hrvata kajkavaca*, Matica hrvatska, Zaprešić, 1996.
4. Junković, Zvonimir *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, No. 363, Zagreb 1972.
5. Lončarić, Mijo *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
6. Lončarić, Mijo, *Kajkaviana & Alia : ogledi o kajkavskom i drugim hrvatskim govorima*, ZRINSKI d.d., Čakovec 2005.
7. Lopašić, Radoslav, *Urbari*, Matica hrvatska, Karlovac, 2015.
8. Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. Čavle: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, 2012.
9. Lukežić, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, Rijeka, Čavle, Filozofski fakultet, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, 2015.
10. Marinković, Marina, *Dosadašnja dijalektološka istraživanja istočnoga karlovačkoga Pokuplja. Svjetlo: časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja* 3–4, 34–43, 2014
11. Matasović, Ranko, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
12. Moguš, Milan, *Čakavsko narječje: fonologija hrvatskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
13. Moguš, Milan, *Povijesna fonologija*, Školska knjiga, Zagreb 2010.
14. Strohal, Rudolf, *Jezične osobine u kotaru karlovačkom*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, No. 146, 1901., str. 78-153
15. Težak, Stjepko, *O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 62, 1957. str. 418–423
16. Vončina, Josip, *Ozaljski jezično-književni krug*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 10, Zagreb, 1968, str. 195-205

online literatura

17. Brozović, Dalibor, Čakavsko narječje -
https://www.academia.edu/19638597/%C4%8Cakavsko_narje%C4%8Dje_1998_,
posljednje pristupano 6.9.2021.
18. Lukežić, Iva, *Govori Klane i Studene, Libellus, Fluminensia*, Vol. 10 No. 1,
Crikvenica, 1998., str. 153-158
[file:///C:/Users/anton/Downloads/07_fluminensia_1998_1_turk%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/anton/Downloads/07_fluminensia_1998_1_turk%20(1).pdf), posljednje
pristupano 7.9.2021.
19. Marinković, Marina, Iz fonologije mjesnoga govora Zadobarja: čakavsko-kajkavske
interferencije na zapadnome karlovačkome području // *Jezikoslovni
zapisnik*, 23 (2017), u tisku-u tisku (međunarodna recenzija, članak, znanstveni),
[file:///C:/Users/anton/Downloads/6860-Besedilo%20prispevka-17276-1-10-
20180709%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/anton/Downloads/6860-Besedilo%20prispevka-17276-1-10-20180709%20(1).pdf), posljednje pristupano 7.9.2021.
20. Moguš, Milan, *Današnji senjski govor*, *Senjski zbornik vol. II, No. 1*, Senj, 1966., str.
5-152, [file:///C:/Users/anton/Downloads/1_MOGUS%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/anton/Downloads/1_MOGUS%20(2).pdf), posljednje pristupano
6.9.2021.
21. Težak, Stjepko, *Ozaljski govori*, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, No. 5, Zagreb, 1981.,
str. 203 – 428 [file:///C:/Users/anton/Downloads/Tezak_Ozalj%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/anton/Downloads/Tezak_Ozalj%20(4).pdf), posljednje
pristupano 5.9.2021.
22. Vranić, Silvana Realizacija finalnog slogovnog /l/ u govorima čakavskog narječja //
Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika / Blažetin, Stjepan (ur.).
Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod Pečuh, 1997. str. 275-291 (predavanje, nije
recenziran, cjeloviti rad (in extenso), ostalo) [https://moodle.srce.hr/2020-
2021/pluginfile.php/4403688/mod_resource/content/1/Realizacija_finalnoga_slogovno
ga_-_l_u_govorima_cakavskoga_narjecja.pdf](https://moodle.srce.hr/2020-2021/pluginfile.php/4403688/mod_resource/content/1/Realizacija_finalnoga_slogovno_ga_-_l_u_govorima_cakavskoga_narjecja.pdf), posljednje pristupano 7.9.2021.

6. SAŽETAK

Područje Ozlja vrlo je dijalektološki zanimljivo područje. Brojni povijesni događaji uzrokovali su česte promjene, a kao posljedica tome, promjene su vidljive i u jeziku. Dolazak Zrinskih i Frankopana pridonio je obogaćivanju gradske povijesti, ali i brojne dragocjenosti poput arhitekturnih, kulturnih i umjetničkih vrijednosti. Kulturna djelatnost iz razdoblja Zrinskih i Frankopana poznatija je pod nazivom *ozaljski kulturni krug*, a temeljena je na književnom jeziku karakterističnom po svojoj trostrukosti dijalekata – čakavštine, štokavštine i kajkavštine. *Urbar grada Ozlja* pisani je spomenik vremena 17. stoljeća koji daje sliku feudalnih odnosa, naroda i života u nekim davnim vremenima, a odličan je i kao izvor saznanja povijesnog tijeka jezika, odnosno koristan je kao vrelo povijesne dijalektološke situacije vremena. Upravo zbog toga, ozaljski *Urbar* poslužio je kao predložak istraživanja dijalektoloških determinanta i model za određivanje i klasificiranje jezičnog stanja. Analizom se u ovome radu dokazalo kako je jezik *Urbara grada Ozlja* tijekom 17. stoljeća pretežito bogatiji čakavskim odrednicama, ali se sporadično pojavljuju i kajkavske i štokavske karakteristike.

ključne riječi: DIJALEKTOLOGIJA, OZALJ, ČAKAVSKI, URBAR

6.1. ABSTRACT

The Ozalj area is a very dialectological interesting area. Numerous historical events have caused frequent changes, and as a consequence, changes are visible in the language as well. The arrival of the Zrinski and Frankopan contributed to the enrichment of the city's history, but also to numerous valuables such as architectural, cultural and artistic values. The cultural activity from the period of the Zrinski and Frankopan is better known as the *Ozalj cultural circle*, and is based on the literary language characterized by its threefold dialects - Chakavian, Shtokavian and Kajkavian. The *Urbar of the town of Ozalj* is a written monument of the 17th century that gives a picture of feudal relations, people and life in some ancient times, and is excellent as a source of knowledge of the historical course of language and is useful as a source of historical dialectological situation. Because of this, *Ozalj's Urbar* served as a template for research into dialectological determinants and a model for determining and classifying the language state. The analysis proved that the language *Ozalj's Urbar* during the 17th century was mostly richer in Chakavian determinants, but sporadically Kajkavian and Shtokavian characteristics also appeared.

keywords: DIALECTOLOGY, OZALJ, CHAKAVIAN, URBAR